

belt, kommunalt "das" injrettad i en grumsed-grå-grøn boks å ed sjillerhuz, vistnok å metal. Participiet skulle i talesprog opløses: som va injrettad. Konstruktionen å ed sjillerhuz er også unaturlig på bornholmsk.

Den gennemsnitlige sætningslængde er relativ høj, 20,8 ord pr. periode (punktum). Til sammenligning er tallet 14,6 for et tekstafsnit af samme længde i et eventyr "Dænj swårta halta Hunj" i *Borringholmska Sansåger* ved J.P.Kuhre, Danmarks Folkeminder, nr. 45, 1938, altså en folkelig fortalt historie. Sammenligningen kan være lidt problematisk, da periodeafgrænsningen i en mundtlig fortælling ikke er så skarp som i en skreven (trykt) tekst. Hvis man tæller helsætninger i stedet for perioder i de berørte to teksttyper, bliver tilsvarende tal 15,6 og 11,9. Altså dog en klar forskel mellem skreven og mundtlig fremstilling.

Helhedsindtrykket af *På søkkel te Smaragdsjøen* med hensyn til stil og syntaks er umiddelbart rigsdansk. Fremstillingen er TÆNKTE på dansk og OVERSAT til bornholmsk. Man kan diskutere, om det sprog teksten repræsenterer er regionalsprog; det afhænger af, hvordan man definerer dette begreb. Efter min opfattelse skal også regionalsproget (på Bornholm til dels identisk med "rønna-fint") også have et talenært grundlag.

Mette Kunø og Erik Vive Larsen (udg.):
5. Møde om Udforskningen af Dansk Sprog,
Århus 1995

RELEVANS, INDIREKTE YTRINGER OG METAFORER

Af Erik Vive Larsen (Aarhus Universitet)

Min foredragstitel refererer til to af de mere betydningsfulde teoridannelser inden for den kognitive lingvistik, der er blomstret op i de sidste 12-14 år. **Relevans-teorien** er fremsat af Dan Sperber og Deirdre Wilson i bogen: *Relevance. Communication and Cognition* (Sperber og Wilson, 1986). De indfører et basalt relevansprincip som styrende for den måde en informationsmængde behandles og opfattes på i en kommunikationsproces. Den kognitivt baserede **metaforteleori** er fremsat af George Lakoff og Mark Johnson i *Metaphors We Live By* (Lakoff og Johnson, 1980).

Når jeg slår de to teoridannelser sammen under ét, er det, fordi jeg ser et snævert sammenfald i sprogsyn og erkendelsesinteresse dem imellem. Begge betragter de sproget primært som et middel til erkendelse, kognition, mens sprogets kommunikative funktion betragtes som sekundær. Sprogets funktion er først og fremmest informationsbehandling med henblik på at blive klogere på sig selv og verden. En ytring kan i den henseende have en **kontekstuel effekt**. Dette begreb er centralt i relevans-teorien. En ytring har kontekstuel effekt, såfremt den tilfører nye elementer i en sprogbrugers **mentale modeller**³⁵, eller såfremt den ændrer eller negerer allerede tilstedeværende elementer i modellen.

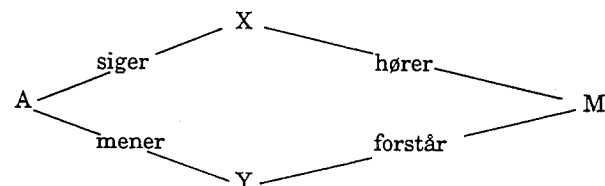
For det andet er begge teorier karakteristiske ved, at de har bragt den store del af dagligsproget, der består af forskellige former for indirekte tale - metaforer, ironi, løs tale, vaghed mm. - til ære og værdighed, ja, ovenikøbet påpeget, at disse fænomener faktisk er dominerende i enhver fornuftig dagligdags kommunikation, mens i hvert fald nogen (om ikke alle) tidligere sprogteorier henviste den slags fænomener til lingvistikens overdrev, som mere eller mindre afvigende fra sprogets kernegrammatik.

Sperber og Wilsons relevans-teori giver en fornuftig forklaring på, hvordan

³⁵ Begrebet mental model eller forestillingsskema behandles i Mark Johnson: *The Body in the Mind*, 1987, s. 29ff.

disse indirekte ytringer fungerer, hvordan en modtager fortolker dem, og hvordan de får en kontekstuel effekt.

For at illustrere problemet kan vi tage metaforens mærkværdighed:

To problemer er her evidente:

- 1) hvorfor siger A ikke bare det, han mener?
- 2) hvordan finder M ud af, at det han hører, ikke er det, han skal forstå?

Og et andet eksempel på indirekte ytring.

A og M sidder og lytter til noget musik.
 A spørger M: "Kan du lide den her musik?"
 M svarer: "Jeg kan ikke fordrage Miles Davis"

Problemet er: 1) hvorfor ved A, at M med sin tilsyneladende irrelevante replik har svaret på spørgsmålet? 2) hvorfor ved A, at M's intenderede mening er: "jeg kan ikke lide den musik, vi sidder og lytter til", og bemærk, at det også gælder, selv om A ikke aner, hvem Miles Davis er? 3) hvorfor siger M ikke bare tingene ligeud?

For at finde ud af hvilke kognitive processer, der foregår ved tolkningen af den slags ytringer, må jeg først skitsere betingelserne for kommunikation og informationbehandling, som de anskues i relevansteorien.

En afsender A har en idé, forestilling, mental model, som han mener M (modtager) har interesse i at blive delagtiggjort i, evt. har A også interesse i, at M bliver delagtiggjort i den. Ex:

A er hr. Hansen som sidder og forsøger at reparere familiens video, M er fru Hansen. Desuden leger Hansens to børn på fire og fem år på gulvet:
 A: "Ta' nu lige og hent den der dims på bordet!"
 M henter sagtomt en videogenstand på sofabordet

Problem: hvorfor ved hun, at hun skal gøre det?

A afsender en voldsomt underbestemt ytring; underbestemtheden hænger fx sammen med de snævre sociale relationer mellem A og M, jo bedre to samtalepartener kender hinandens mentale modeller, jo mere implicit kan de udtrykke sig. Det vigtige i vores forbindelse er, at ytringen først får mening, når den "beriges" ud fra

situationskonteksten. Dvs. ytringen skal **ekspliciteres**, hvorved den gøres til en fortolkelig **proposition** (der fx kan tillægges en sandhedsværdi). Ekspliciteringen foregår ud fra situationskonteksten og omfatter mindst tre processer.

- 1) fastlæggelse af referenter for referentielle udtryk
- 2) opløsning af flertydige udtryk
- 3) præcisering af vagheder

og evt.

- 4) fastlæggelse af en afsenderattitude. Bemærk fx funktionen af "nu lige" i eksemplet. Det betegner let irritation.

Denne form for kommunikation, eksplicitering af et udtryk til en proposition, forudsætter, at der er overensstemmelse mellem afsenderens tankeforestilling og propositionen, altså at A siger, hvad han mener. Modtageren skal selvfølgelig først gå ind på kommunikationens relevans, dvs. han skal godtage, at A siger noget, der er i M's interesse, og som det er umagen værd at bruge energi på at forstå, fordi det har en kontekstuel effekt. M's arbejde består så i at finde de elementer i konteksten, der gør ytringen maksimal relevant, dvs. har den størst mulige kontekstuelle effekt og kræver det mindst mulige arbejde med informationsbehandling. Endnu et eksempel:

"Han kikkede forelsket på sin nye sekretær"

Her betyder "sekretær" ifølge Nudansk Ordbog tre forskellige ting:

- 1) kontorfunktionær
- 2) skab med mange skuffer
- 3) rovfuglen Sagittarius serpentarius

Modtagerens opgave er her at finde den eksplikatur der giver maksimal relevans i konteksten.

Anderledes forholder det sig, når A mener én ting, men siger noget andet. Og det er netop tilfældet ved alle mulige former for indirekte ytringer.

Tag eksemplet fra før med musikken og Miles Davis. Ytringen skal naturligvis ekspliciteres til en proposition, dvs. A skal fx finde referenter til referentielle udtryk, men hermed er A jo ikke kommet ret meget længere i fortolkningen af ytringen. A skal slutte sig til, hvad M mener **implicit**, dvs. han skal finde ytringens implikaturer. I det her tilfælde er sagen ret simpel. A kan med god ret

gå ud fra, at M opfører sig kommunikativt fornuftigt, dvs. M's ytring er relevant for A og i A's interesse. Den eneste ytring der opfylder dette krav må være noget, der fungerer som et svar på A's spørgsmål. A må derfor ved **inferens** slutte sig til følgende:

- 1) Miles Davis bruges metonymisk om Miles Davis musik
 - 2) den musik vi hører på, er med Miles Davis
- ergo
- 3) M kan ikke lide musikken

A har altså med udgangspunkt i relevansprincippet fundet de implikaturer, der giver størst kontekstuel effekt med mindst mulig anstrengelse. Antag som eksempel, at A tror, at M mener, at Miles Davis er en usympatisk og modbydelig person, altså Miles Davis ikke brugt metonymisk. Det gør informationsbe-
arbejdningen lidt mere besværlig, men øger antageligvis ikke den kontekstuelle effekt. - Spørgsmålet om, hvorfor M ikke bare siger tingene lige ud, vender jeg tilbage til.

Jeg vil først skitsere, hvordan en metafortolkning kan se ud. Et par eksempler:

- 1) Min tante er en drage
- 2) Blodigt slag i fremskridtspartiet, Kim knock-out Pia

Her er det nyttigt at vende tilbage til Lakoff og Johnson³⁶. De indfører begrebet **strukturel metafor**. En strukturel metafor opstår, når et helt erfaringsområde overføres metaforisk til et andet erfaringsområde. Dvs efter princippet:

Kildedomæne → Måldomæne

Ideen er, at kildedomænets struktur og dermed også de logiske implikationer, der kan drages heraf, overføres til måldomænet. En forudsætning for at dette kan lade sig gøre, er at der er en lighed mellem de to domæner, alternativt skabes ligheden ved den metaforiske proces. Metaforer er også udtryk for en diskrepans mellem det mente og det sagte. Dvs en eksplicitering af ytringen er et nødvendigt skridt på vejen, men en relevant forståelse af propositionen kræver implikaturer. En

36 Kognitiv metafortæori er behandlet i: Erik Vive Larsen, 1992. Metaforer og kognition. *Philosophia. Tidsskrift for filosofi* Årg.21 (3-4): s.145-156.

forudsætning for at

- 1) Min tante er en drage

kan have en kontekstuel effekt, altså være relevant for modtageren, er at han dels ud fra sin viden om de miljøer, hvori drager normalt færdes, og dels ud fra et generelt kendskab til tanter, kan slutte sig til afsenderens intentioner med ytringen. Begrebet "drage" fremkalder i modtagerens bevidsthed forestillingskemaet "drage" med alt, hvad det indebærer af viden om dragers livsforhold, adfærd, psyke og miljø. Forestillingskemaet og ikke blot ordet kommer til at fungere som kildedomæne. Begrebet "drage" fremkalder kort og godt en uendelig mængde af kontekstuelle elementer i modtagerens bevidsthed, hans opgave er at finde de relevante elementer, altså dem der giver størst effekt med mindst arbejde. Disse elementer skal så kobles sammen med hans generelle viden om tanter, for det er jo metaforens funktion - at overføre viden om kildedomænet til mål-
domænet. Man kan forestille sig følgende inferensarbejde hos modtageren: 1) afsenderen kan ikke mene, at "drage" skal forstås i bogstavelig forstand, altså må det forstås metaforisk, 2) eftersom tanten kommer på besøg, kan "drage" ikke forstås som det, at tanten bevogter sin to-værelses i Valby på samme måde som en drage vogter sin prinsesse eller guldskat³⁷, ergo: 3) afsenderen mener, at tanten har personlige egenskaber som en drage, heraf følger, 4) en drage er normalt et yderst usympatisk væsen, som bl.a. kan spy ild ud af munden, 5) afsenderen kan evt. mene, at tanten er et usædvanlig usympatisk væsen, som spy noget ud af munden, 6) tanter spy ikke ild ud af munden, men de kan spy ord ud af munden, 7) drager er normalt ikke særlig kønne og ofte temmelig gamle, ergo: 8) afsenderen må mene, at hans tante er et usædvanligt usympatisk menneske, som ikke er særlig køn, temmelig gammel, temmelig grim og temmelig sladderagtig.

Den samme type implikaturer træder i kraft ved beskrivelsen af en politisk debat i slagsmålstermer. Den viden modtageren har om den mentale model "et slagsmål" tager han i anvendelse ved fortolkningen af ytringen. Og ud af det samlede antal mulige implikationer, der ligger i modellen "slagsmål" vælger han

37 Denne implikatur vil være relevant, hvis afsenderen havde sagt: "Min tante har en formue stående i banken, men dragen vil ikke låne mig en krone".

dem, der giver maksimal kontekstuel effekt.

Tilbage står nu problemet om, hvorfor afsenderen i og med anvendelsen af indirekte formuleringer tilsyneladende bryder med relevansprincippet. Umiddelbart skulle man jo tro, at en direkte formulering ville give maksimal kontekstuel effekt med minimal anstrengelse.

Vi vender tilbage til Miles Davis, problemet er altså, hvorfor siger M:

1) "Jeg kan ikke fordrage Miles Davis"

og ikke bare

2) "Den her musik kan jeg ikke lide"

Forklaringen må være den, at M mener, at det både er i M's og A's interesse at ytre 1), og den eneste forklaring på det er atter, at M mener, at 1) har større kontekstuel effekt end 2). Og hvorfor så det?

Her må jeg indføre en skelnen mellem stærke og svage implikaturer. Dvs. når M har valgt at udtrykke sig implicit og ikke eksplicit, så pålægger M samtidig A et større ansvar for at kommunikationen bliver vellykket, men en følgevirkning er også, at A får større mulighed for at "lege med". Dvs. bestemme over hvad der er i A's interesse og dermed relevant. En stærk implikatur fra M's side vil lægge kraftige begrænsninger på A's spillerum. Et eks.:

A: "Din uvorne søn har stjålet æbler i min have"

B: "Jamen drenge er jo drenge"

B's replik er logisk set en tautologi, den må derfor tolkes implicit for at få mening. A har vel i realiteten kun en mulighed for tolkning, som er relevant, nemlig at der er tale om en undskyldning eller bortforklaring.

En svag implikatur giver derimod rige muligheder for slutninger af vag og ubestemt karakter, samtidig med - og det er vigtigt - at den kontekstuelle effekt kan være ret så stor.

I udtrykket: "Jeg kan ikke fordrage Miles Davis" ligger der jo en lang række implikationer:

M's lyst til at imponere

M's lyst til at belære

M's hensigt er måske at sætte en mere kvalificeret diskussion igang om musikken osv. osv.

Hvilke af disse implikaturer A vil opfatte som relevante, er så A's problem eller valg, om man vil. Enhver kan se, at A's valg i denne situation vil have afgørende indflydelse på samtalens videre forløb.

Bag ved langt de fleste indirekte ytringer ligger forskellige former for vage implikaturer. Formålet er entydigt klart: 1) de indirekte ytringer vil have en større kontekstuel effekt end de direkte, 2) de indirekte ytringer forstærker kommunikationsprocessens karakter af samarbejde mellem parterne i den forstand, at langt mere fortolkningsarbejde overlades til modtageren.

Det sindrige spil mellem svage og stærke implikaturer er afgørende, hvis man skal give en rationel forklaring på den omfattende brug af strukturelle metaforer i dagligdags sprogbrug. Brugen af en strukturel metafor stiller jo modtageren over for to problemer, dels skal han tolke det konkrete metaforiske udtryk på en sådan måde, at det får en relevant kontekstuel effekt, dels skal han tage stilling til relevansen af det kildedomæne, som afsenderen så at sige pådutter ham i kommunikationsprocessen. Kildedomænet vil normalt bestå af et omfattende kompleks af forestillingsskemaer, ud fra hvilke der kan drages utallige inferensslutninger med varierende effekt. Det er afsenderens ansvar at fastlægge kildedomænet. Det centrale i den forbindelse er, at afsenderen hermed udvælger det perspektiv som ytringen skal ses ud fra. For at illustrere dette kan vi vende tilbage til vor avisoverskrift om debatten i Fremskridtspartiet. Den viser en gængs strukturel metafor i politisk sprogbrug: Argumentation og debat er slagsmål³⁸.

Nogle eksempler:

Dine påstande kan ikke forsvares

Jeg underminerede hans argumentation

Den bemærkning ramte lige i plet

Du må angribe de svage punkter i hans argumentation

Jeg taber altid en diskussion

En strukturel metafor af denne type indgår i vores sproglige hverdag, så vi sjældent tænker nærmere over det. Det er ganske simpelt *måden* at beskrive metafordomænet på, vi kan kun ved en bevidst viljesakt udtænke alternative udtryksmåder. Denne automatik i anvendelsen medfører et par vigtige spørgsmål:

³⁸ 'Diskussion er slagsmål'-metaforen behandles hos George Lakoff og Mark Johnson: *Metaphors We Live By*. 1980. s.61ff.

hvad betyder det kognitivt, at metafordomænet anskues ud fra kildedomænets termer og struktur? Og hvad betyder det, at metaforstrukturen i kraft af sin ubevidste automatik udelukker alternative anskuelsesmåder?

'Diskussion er slagsmål'-metaforen fremhæver konflikt som centralbegreb, en konflikt indebærer, at nogen bliver sejrherren og nogen bliver tabere, sejrherrens meninger bliver gældende, og taberen må give op. Konfliktbegrebet indebærer også, at der opstår bestemte sociale relationer mellem parterne. Sejrherreren er oppe og taberen er nede for nu at bruge en orienterende metafor.

Hele denne metaforiske ekspansion fra begrebet "slagsmål" er i bund og grund imod argumentationens væsen i et demokratisk samfund. Vi argumenterer for at blive enige med henblik på at nå den bedst mulige løsning på et problem. Argumentationens ideale væsen indebærer således enighed, samdrægtighed, fælles arbejde mod et fælles mål og absolut intet om knock-out og blodige næser og tabere og vindere. En alternativ strukturel metafor kunne være:

Argumentation er kærlig dans

Dette ville kognitivt fremhæve, at argumentation er fælles forståelse og gensidig tilpasning med henblik på at nå en harmonisk helhed.

Den strukturelle metafor lægger således et bestemt perspektiv ned over ytringen, og påtvinger dermed modtageren en bestemt type svage implikaturer. Og det er vel netop det, der ofte er meningen med avisoverskrifter - de skal fange læserens opmærksomhed ved at muliggøre en lang række svage implikaturer, hvis funktion ikke så meget er at oplyse læseren om konkrete fakta, men snarere at sætte en scene for begivenhederne og at vække nysgerrigheden netop ved deres vaghed og mangetydighed.

Litteratur:

- Johnson, Mark. 1987. *The Body in the Mind*. Chicago: University of Chicago Press.
- Lakoff, George & Mark Johnson. 1980. *Metaphors We Live By*. Chicago: University of Chicago Press.
- Larsen, Erik Vive. 1992. Metaforer og kognition. *Philosophia. Tidsskrift for filosofi*. Årg. 21 (3-4): 145-156.
- Sperber, Dan & Deirdre Wilson. 1986. *Relevance. Communication and Cognition*. Oxford: Blackwell.

Mette Kunøe og Erik Vive Larsen (udg.):
5. Møde om Udforskningen af Dansk Sprog,
Århus 1995

DEN PROTOTYPISKE MUNDTLIGE FORTÆLLING

Af Erik Møller (Københavns Universitet)

I mit arbejde med den mundtlige fortælling har jeg benyttet en definition der ud over de obligatoriske og diskrete træk, der er definerende for genren, består af en række fakultative og kontinuerte træk, der er karakteriserende. Den første gruppe (trækkene 1-5, se nedenfor) definerer fortællingen tekststernt, dvs. i forhold til andre genrer, mens den anden gruppe (trækkene 6-12) karakteriserer fortællingerne tekstinternt, dvs. i forhold til hinanden. Gruppen af fakultative træk fik dog ikke nogen central placering i min ph.d.-afhandling (Møller 1993), og jeg har da også siden arbejdet videre med dem (Møller 1993a, 1994). Det er disse træk jeg i denne artikel vil beskæftige mig med ud fra den synsvinkel at de kan benyttes til at udpege hvad der karakteriserer den prototypiske fortælling. Jeg vil benytte mig af de ideer der ligger bag prototypeteorien, og har især ladet mig inspirere af George Lakoffs bog *Fire, Women, and Dangerous Things* (Lakoff 1987).

Selv om mine obligatoriske og diskrete træk er markant udbygget i forhold til fx Labovs minimale definition (Labov 1972), afgrænser min definition stadig en meget heterogen gruppe af fortællinger. Med de fakultative og kontinuerte træk kan man imidlertid bringe orden i heterogeniteten idet det er muligt at rubricere trækkene og deres forekomst og fortællingerne i deres helhed i forhold til prototypikalitet.

1. Definition af den mundtlige fortælling

Definitionen af en fortælling lyder i sin helhed som følger:

Fortællingen er en mundtligt konstitueret genre som optræder mellem to eller flere interaktanter inden for bestemte sprogsamfund, som fx det danske. Fortællingen er én af flere former for sproglig-kommunikativ fremstilling af fortidig erfaring. For at kunne gælde som en fortælling skal *samtlig*e følgende fem formelle og indholdsmæssige træk være til stede (trækkene er ligeværdige):

Obligatoriske og diskrete formelle og indholdsmæssige træk:

- 1) fortællingen refererer til en fortidig unik begivenhed eller til en flerhed af fortidige begivenheder, fortalt som en enhed